

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO : 6

EBÛ MANSUR SEMERKANDÎ
MÂTURÎDÎ
(862 - 944)

14 MART 1986 — KAYSERİ

Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen
«Ebû Mansur Semerkandî-Mâturidî Kongresi»
Tebliğleri

14 MART 1986
KAYSERİ

YAYINLAYAN
Prof. Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğlerin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir.)

Her hakkı saklıdır
ISBN. 6160-633

Dizgi - Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
KAYSERİ

MÂTURİDÎ'NİN ZAMANINDA İSLÂM ALEMİNE KISA BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Ahmet UĞUR*

Hız. Peygamber 632 yılında vefat ettiğinde hemen hemen bütün Arabistana hakim idi. Ama arkada, külliyetli miktarda bir mal, para, köle,... bırakmadı, zırhı, borç aldığı para karşılığında bir kişide rehin olarak bırakılmıştı (1).

Hız. Peygamber'in kendinden sonra yerini alacak bir oğlan evladı'da yoktu. Kızı Fatıma yaşayan tek varisi idi (2).

Hız. Peygamber'in vefatı üzerine müslümanlar arasında zihinlerde bazı istifhamlar belirdi. Bunların bir kısmı zaman içinde çözüldü, fakat bazıları tarih içinde devam etmiş, çeşitli olaylara sebep olmuş ve hala da devam etmektedir.

Bu problemleri şöylece sıralayabiliriz :

- 1— Hız. Peygamber'in yazılı vasiyeti yapma isteği.
- 2— 'Üsame komutasındaki ordunun gönderilmesi veya te'hir-i.
- 3— Vefat üzerine halkın paniğe kapılması.
- 4— Hız. Peygamberin defn konusu ve yeri.
- 5— Bazı kimselerin zekat vermek istememesi.
- 6— Kur'an'ın toplanması (cemi) konusu.
- 7— Hız. Peygamber'e ait Fedek çiftliği konusu.
- 8— Hız. Peygamberin yerine idareye kimin geçeceği (İmamet-Hilafet) konusu (3).

Bizi ilgilendiren son konu olduğundan şimdilik diğerlerini bırakalım. Bilindiği gibi Hız. Peygamberin yerine halife olarak

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Hız. Ebu Bekr seçildi ve İslam tarihinde Hulefâ-ı Raşidin veya Dört Halife devri diye bir devir başladı (4). Hız. Ebu Bekr (632-634), Hız. Ömer (634-644), Hız. Osman (644-656), Hız. Ali ve oğlu Hız. Hasan devri (656-661).

661 yılına kadar süren bu devirde İslam tarihi, halifelerin ve Hız. Peygamberin torununun katledilmesi gibi çeşitli olaylara sahne olur, müslümanlar birbirini katlederler. Bu yılda, Hız. Hasanla Muaviye anlaşarak, idare bazı şartlarla Muaviyeye devredilir (5).

Muaviyeyle başlayan bu döneme İslam tarihinde Emeviler devri denir. 661 den 750 yılına kadar devam eder.

Böylece İslam Tarihinde Hız. Peygamberden sonra ikinci dönem başlar. Sahne Şam-Suriye dir. Politika genellikle aşırı Arap-asabiyyeti politikasıdır. Taklid, topraklarında kuruldukları Bizasdır. Ömer ibn Abdülaziz gibiler hariç hemen hemen hepsi, daha sonra bir takım suçlamalara muhatab olmuşlardır. Bunlardan birkaçını burada şöylece zikredebiliriz.

Hasan Basri ve İmam-ı Suyuti derler ki : Beni ümeyye hulefa değil mülükdur. Zira Saltanatı kılıç ile aldılar. Ashab veya Tabiin'den bir işaret veya icma olmadı ve o vakit onlardan daha hayırlıları vardı. Onların başarıları Bezl-i Mal ve Tahsil-i Rical ile yani bolca para sarfetmek ve insan elde etmekle olmuştur.

Ali Abdurrazak şöyle der : İlk üç halife hariç, diğerleri hep tağallübe dayanır. Bunları kılıçlarla mızraklar, ordularla, silahlar korumuştur. Muaviye'nin oğlu Yezid'e biatında adamlarından biri kalkar «Emirü'l-Mü'minin bu» diye Muaviyeyi gösterir. Sonra Yezid'e dönerek «Babasından sonra yerine geçecek budur» der ve nihayet elini kılıcına götürerek «kabul etmeyenin nasibi budur» der (6).

Bunun yanında adam kayırmalar, kutsal şeylere gerekli saygının gösterilmemesi, gelirlerin belli ceplere gitmesi, devletin malını kendi malları imişcesine korkusuzca kullanmaları gibi hareketler Emevilere karşı cepheler uyandırdı. Bunları üç gurupda toplayabiliriz :

1— Mevali Halk. İslamı sonradan kabul etmiş olan Arab'ın

dışındaki Acemler, Türkler, Berberiler vs. bunlar imparatorlukta en ağır işleri görürler, Fakat ganimet ve maaşta gerekli payı alamazlardı. Müslüman Araplardan riyaset ve siyasetin dışında bulunan fakir tabaka da bu kategoride idi.

2— Hz. Peygamberin sülalesinden olan Abbas oğulları : Emevilerin bunlar ile de araları iyi değildi.

3— Hz. Ali taraftarlarının başlattığı Haşimiyye hareketi : Hz. Ali taraftarları İmamiyye ve Haşimiyye diye iki kola ayrılmıştı. İmamiyye, imameti Hz. Ali ve Hz. Fatıma'da devam ettirenler, Haşimiyye kolu ise ki, Abbasilere hilafet hakkı bunlardan geçer. Hz. Ali'nin ikinci hanımı El-Hanefiyye'den olan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu el-Haşim'e bağlı olanlar. 716 da bu öldüğünde bütün irsi haklarını Abbas (Abdullah b. Ali) oğullarından Muhammed'e devreder, 743 de Muhammed ölür yerine oğlu İbrahim geçer.

Emevilerin, bilhassa mevali halka, karşı, olan, fena politikası halkı birbirine kaynaştırdı ve fırkalar arasındaki kin ve nefreti körükledi. Mevali halkında iktidar hırsını kamçıladi. Bu gayri memnun gurup Emevilere karşı bir hareket başlattı ki, bu harekete Suubiyye hareketi denir. Bu hareketin merkezi, mevali halkın yoğun olduğu Horasan'dı ve harekata katılanların çoğu da, tabii ki mevali halktandı. Harakatin baş komutanlığını da Ebu Müslim el-Horasani yapıyordu'

Emeviler hareketi durdurmak için şiddete baş vurdular. Son Emevi halifesi II. Mervan (744-749) yukarda adı geçen İbrahim'i, hareketi durdurmak için öldürttü. Fakat hareket durmadı İbrahim'in yerine kardeşi Ebu'l-Abbas Abdullah (Saffah) geçti ve nihayet Şuubiyye hareketinin sonunda Abbasi ihtilali vuku buldu. 750 de resmen Emeviler yıkılarak Abbasiler iş başına geçti. Böylece islam tarihinde üçüncü bir sahne açıldı. Fakat sahne Suriye yerne Irak'tı (7).

B. Lewis der ki, «İslam imparatorluğunda Emevilerin yerine Abbasilerin geçmesi basit bir hanedan değişmesi değildir. Bir dönüm noktasını ifade eden bir inkılap, ihtilaller bir saray entrikası olmayıp, önceki idareden memnun olmayan halkın ileri gelenlerinin yaptığı propoğandanın, teşkilatlanmanın faal hale gelmesidir. Memnun olunmayan düzeni değiştirmek isteyen çoğunluğun menfaatlarının birleştiği bir koalisyondur. Bunun bir koalisyon olduğu, ihtilalden hemen sonra iyi bir şekilde görülmüş ve

menfaat için bir araya gelen gruplar hemen ayrılmaya yüz tutmuşlardır.» (8).

Ebul Abbas Abdullah'dan (750-75) sonra, Mansur (775-785), Hadi (785-786), Harun Reşit (786-809), oğulları Emin (809-813), Me'mun (813-833), ve Mutasım (833-842) sonra Vasık (842-847) ve Mütevekkil (847-861) halife oldular .

Abbasiler devrinde imparatorluk alabildiğine genişlemiş, çeşitli ırklar İslamı kabul etmişler zaman zaman, imparatorluğa hakim olmuşlardır. İmparatorluk adeta fethedilen unsurların imparatorluğu haline gelmiştir. Emin devrinde Araplara dayanan saltanat, Memun devrinde, daha çok İranlılara ve, Mu'tasım'dan sonra Türklerin eline geçmiştir. (836-892) yıllarını kapsayan Samarra devri buna açık bir örnektir.

Artık halifelerin otoritesi Askeri komutanlara geçtiğinden halife bunların elinde bir kukla haline kelmıştır. Yine B. Lewis'in deyiimiyle X - XI. asırda İslam alemi açık bir çöküntüye doğru gidiyordu. Uzak eyaletlerde merkezi idarenin otoritesi kayıp olmuştu. Bunun sonucu olarak siyasi çözülme başladı. Mali kaynaklar azaldı, devlet görevlilerine merkezi (iç) hazineden ödemek mecburiyetinde kaldı. Sonunda devletin topraklarını askeri valilerine kiraya vermeğe mecbur oldu. Bu valiler, halifeye zaten, sadece sözde bağlı kişiler idiler, toprağında alınca, devletin zayıf durumundan yararlanıp bir bir yarı bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunlardan bir kaçı şunlardır.

- 1— Tahiriler (821-873) İran.
- 2— Saffariler (787-908) İran.
- 3— Samaniler (847-999) İran, Maverâünnehr.
- 4— Büveyhiler (932-1055) İran-Irak.
- 5— Gazneliler (962-1186) Türkistan, Doğu İran.
- 6— Karahanlılar (932-1212) Ortaasya.
- 7— Selçuklular (1040-1308) Türkistan, Horasan, Doğu İran.
- 8— Fatimiler (910-1171) Mısır, Suriye.
- 9— Eyyubiler (1171-1250) Mısır Filistin.
- 10— Memluklular (1251-1517) Mısır.

İşte Maturidi'nin yaşadığı asır, Abbasi devletinin zayıflamağa başladığı ve bunun sonucu olarakta, yukarıda dediğimiz gibi bir çok İslam devletlerinin ortaya çıktığı bir devre rastlar (9).

Bu devirde yani X. yüzyılın ilk çeyreğinde dünya tarihi başka bir olaya daha şahid olur ki o da Türklerin İslamiyeti kabulüdür. Ardı ardına gelen müslüman Oğuzlar-Türkmenler Maveraünnehi-
rin çehresini değiştirmişlerdir.

İdare bu durumda iken, imparatorluk fikri ve ideolojik bakımından bir bocalama içinde idi. İslam toplumunun hızla gelişmesi, bir iki asır içinde değişik fikir guruplarının meydana gelmesine yol açtı. Yeni müslüman olan unsurlar eski inançlarının tesiri ile değişik fikirler ortaya attılar. Bu hareket kısa bir zamanda, mevcut fikri berraklığı bulandırdı ve toplumda çalkantılara yol açtı. Arapların kendilerini öven ve geçmişlerinden bahseden eserler yazması üzerine, Mevali halk da bir nevi kültürde bir Şuubiyye hareketi başlatmıştı.

Onlar'da kendi geçmiş esatırlarını dile getiren eserler kaleme aldılar. Devletin bunları bir cemaat altında birleştirme çabaları maalesef sonuç vermedi. İdarenin tutumu imparatorluğu devam ettirecek bir durumda değildi. Mevkiler istismar ediliyor, fazla vergi alınıyordu. Araplarla arap olmayanlar, Arap müslümanlarla Mevali halkı, müslümanlarla zimmileri ayırıcı çizgiler yok olacağı yerde, malesef belirli bir şekilde kalmıştı. Hatta Araplar kendi Araplarında güneyli-kuzeyli v.s. guruplara ayrılıyordu. Araplar, İranlılar, Türkler, Berberiler, ve diğer kavimler, İslamın vahdet potasında, malesef eriyememişti. İranlılar daima, eski şan ve şereflerini düşündüler. Hiç bir zaman yeni rejim ile kendilerini tevhid edemediler. İslam alemine kendi fikirlerini sokmayı becerdiler, onu eski adet ve ananeleriyle bozdular. Halifelere La-yüsel amma yefal, Müeyyed min tarafi'llah, Kaim bi-emrillah gibi lakaplar verdiler. Divanları, daireleri eski sasani gelenekleriyle süslediler. Siyasette ve idarede kendilerine faik hiç bir kavim olamayacağını İslam almine empoze ettiler.

Berberiler daima bir itizal hareketine, canlı bir şekilde hazır olduklarını gösterdiler. Suriyeliler kendilerini Abbasilerin tahakkümünden kurtaracak tekrar bir Emevi idaresini uzun müddet beklediler.

Bunun yanında İslam aleminde birde Yunan felsefesinin tesirinde olan bir ekol vardı. Bilhassa Me'mun devrinde (83-33) bunlar Beytu'l-Hikme de yapılan tercümelerden sonra bu taklidcilik daha da arttı. Eflatun ve Aristonun eserleri tercüme edildi.

Dini sahada, merkezden ayrılma kuvvetleri de geri kalmıyordu. Zaten siyasi olaylar, ister istemez, inanç esaslarını zorluyordu. Siyasi yünden ayrılan gurupar, birbirlerini itham ederken kendi görüşlerini dini kural ve kaidelerle takviye etmeye çalışıyorlardı. Her devlet veya idareci bir dini hareketi destekliyor veya onun gölgesine sığınıyordu. Şiiler, Karmatiler, İsmaililer, Haşhaşiler, ve Mutezile gibi, bunlar birbirlerini tekfir ile itham etmişler Kuran ve Hadisten kendileri lehine deliller bulmaya çalışmışlar, kendi görüşlerinin en doğru olup, başkalarınınkinin yanlış olduğuna kail olmuşlar, görüşlerine uymayan Ayet ve Hadisleri Te'vil yoluna kaçmışlardır. Sonunda bir fikir anarşisi doğmuştur. Yukarıda belirttiğimiz gibi bunlardan bilhassa Mutezile Emevi ve Abbasi halifelerinin yardımına sığındı. Onlardan yardım ve destek gördü. Memun ve Vasık devirleri Mutezile için bir altın çağ oldu. Vasık'ın Kuran Ailah'ın kelimidir ve Allah ancak Ahirette görülebilir diyen bir şahsı, Mutezile fikre karşı geliyor diye bizzat kendi eliyle öldürdüğü söylenir.

Durum şunu gösteriyorki bu devirde Abbasi imparatorluğu gerek siyasi ve gerekse ideolojik yünden tam bir kargaşa içinde idi. Ehli sünnet yolunun müdafileri olan halifeler bu yolu takip edip, İslam alemini aşırı akımlardan koruyacak, yeni kuvvetler arıyordu. İbn Haldun'un nazariyesine göre fetheden fatih unsur olan Araplar yorulmuşlar, lüks ve safaya dalmışlardı. İranî unsura ise «Tahiriler, Saffariler, Samaniler v.s.» itimatları yoktu.

İşte bu durumda Müslüman Türk hanedanlar, yeni ve dinamik bir güç olarak, Abbasi halifelerinin ve İslamın imdadına yetiştiler. Onları dışta Bizansa karşı ve içtede, yine halifeyi tehdid eden güçlere karşı korudular. Fatimiler, Büveyhiler, Hasan Şabbah belası ve saire.

Halife bu Ehli Sünnet müdafii Türk sultanlarını İslama yaptıkları hizmetden dolayı kutluyor ve onları ünvan ve hediyelerle taltif ediyordu. Abbasi halifesi Kadirbillah (991-1031) Gazneli Mahmud'a «Eminül-Mille ve Yeminüd-Devle» ünvanını verdi. Halife Kaimbiemrillah (1031-1075), Selçuklu Sultanı Tugrul Beyi, Bağdat sarayını Şii Büveyhi tehlikesinden kurtardığı için «Doğunun ve Batının Sultanı» ilan etti, «Ebu Talib» künyesini, «Rüknüddünya veddin» lakabını verdi.

Fikri ve ideolojik sahada neler oldu?

Eskiden buyana İslam aleminde politikaya girmeyen, itizale

karşı olup daima mutedil bir yol tutan alimler vardı. Bunlar te'vile ve ifrata kaçmadan, halkın zihnini karıştırmadan Kuran ve Sünnete uygun bir şekilde İslam inancını savunan, yayan ve yazan kişilerdi.

Bunlar politikadan ve politikacılardan uzak kalmak isteyen kimselerdi.

Hasan Basri (ölm : 728), İmam-ı Azam (ölm : 767), Eşari (ölm : 935), Tahavi (ölm : 944), Maverdi (ölm : 1058), Bağdadi (ölm : 1038), Gazali (ölm : 1111) ve bizim bu gün konumuz olan meşhur alim Maturidi (ölm : 944) bu büyük alim, Mütézili fikirlerle hercümerc olan İslam alemine, fikirleri ile ışık tutmuş ve devrine damgasını vurmuştur.

Sayın Rektörümüzün de bugün belirttikleri gibi, alimler fikir birikimi olan çevrelerde yetişirler. İşte alimimizi yetiştiren Maveraünnehr de bu asırda bu fikir birikimine sahibdi.

İmparatorluğun zayıflamasıyla Bağdat, eskiden olduğu gibi tek ilim merkezi olmaktan çıkmış, bunun yerini Türk illerinde Semerkand, Buhara ve Harezm gibi şehirler almıştı. Yine önemli olan şudurki, buralarda gelişen ilimlerin başında Akli ve felsefi ilimler geliyordu. Hârm'de Kelâmî münakaşalar, tutuculuktan uzak bir ortamda ve ilmi ölçülerde yapılıyordu. Uygunsuz hareket edenlerin münakaşaları derhal önlenirdi.

Bölge bilim ve alimler yönünden o devirde en üstün derecede idi. İlim ve hayrın hazinesi idi. İslam ilminin aşılmaz bir kalesi idi. Burada bilginler sultanlar seviyesine ulaşmışlardı.

İşte Maturidi böyle bir muhitte ve böyle bir ortamda yaşadı. Bu ortam görüldüğü gibi, siyasi entrikalardan, gizli ve açık, her türlü mücadele ve desiselerden uzak, sakin bir muhit idi. Bu durum ise, ilmi hareketin, araştırma faaliyetlerinin gelişmesine ve yayılmasına geniş ölçüde yardımcı olmuştur. Mâturîdî de bunu bir fırsat bilmiş ve yorulmaz bir çabayla Ehl-i Sünnet mezhebi-ni savunmağa, ve müslümanları bu görüşün etrafında toplamağa çalışmış ve hayatını buna harcamıştır. Ruhu şad olsun (10).

D İ P N O T L A R

1. H.H. Şirvani, İslâmda Siyasi Düşünce ve İdare (Tür. Ter.), Ank., 1965.
2. M. Hamidullah, «Constitutional Problem in Early İslam», İslâ Tetkikleri Ens. Dergisi, İst. (1973).
3. N. Çağatay - İ.A. Çubukçu, Mezhepler Tarihi ,Ank., 1965.
4. O. Keskinoglu, Hulefâ-i Raşidin, Ank.,
5. Sahaifü'l-Ahbar, I/316-54.
6. A. Uğur, İslâm Tarihi Ders Notları, s. 17.
7. P.K. Hitti, History of the Araps, New York, 1968.
8. B. Lewis, Tarihte Araplar (Tür. Terc.).
9. A. Uğur, a.g.e., s. 29, v.d.
10. İA, «Mâtürîdî Maddesi»; A.V. Ecer, Türk Din Bilgini Mâtürîdî; K. Işık, Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı (Doç. Tezi), Ank., 1980; M.S. Yazıcıoğlu, Mâtürîdî ve Neseîyîye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı (Doç. Tezi),Ank., 1982.